

911.2(477.63)

П77

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Криворізький технічний університет
Криворізький відділ Українського географічного товариства

ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ КРИВБАСУ

Кривий Ріг
КДПУ
2005

9. ТВАРИННИЙ СВІТ КРИВОРІЗЖЯ

Територія Криворізжя розташована в зоні центрального Правобережного степу і відноситься за зоогеографічним поділом України (Щербак, 1988) до Понтичного округу, Азово-Чорноморського району в межах Західної степової, або Північноморської ділянки.

Для відкритих просторів степів характерний достатньо відомий комплекс степових тварин, які збереглись тільки на заповідних та охоронюваних ділянках, в зонах відчуження між антропогенними ландшафтами гірничо-добувної промисловості (рис. 9.1).

В зв'язку з високим рівнем трансформації земель, сучасний стан тваринного світу мало нагадує фауну колишніх степових ділянок. Степові види пристосувались до існування в умовах агроценозів, або зустрічаються по острівним ділянкам степу.

Умовні позначки до рис 9.1.

1 категорія-зникаючі види;

3 категорія, рідкісні види;

2 категорія, вразливі види;

4 категорія, невизначені;

- потребують охорони;

** - зустрічаються тільки на прольоті;

* - зимуючі види;

? - сучасні відомості відсутні, дані до 1990 року.

Комахи:

1 - красуня-діва, 2 - дибка степова, 3 - жук-олень, 4 - махаон, 5 - подалірій, 6 - поліксена, 7 - синявець мелеагр, 8 - бражник мертва голова, 9 - бражник дубовий, 10 - бражник скабіозовий, 11 - стрічкарка блакитна, 12 - ведмедиця Гера, 13 - сколія-гігант, 14 - сколія степова, 15 - мелітурга булавовуса, 16 - ксилокопа фіолетова, 17 - ксилокопа звичайна, 18 - джміль пахучий, 19 - джміль глинистий, 20 - джміль незвичайний.

Плазуни:

21 - Жовточеревий полоз, 22 - чотиризмугий полоз, 23 - гадюка степова.

Птахи:

24 - Велика біла чапля, 25 - мала біла чапля, 26 - сіра чапля, 27 - квак, 28 - червоновола казарка**, 29 - чернь білоока**, 30 - гоголь**, 31 - лунь польовий*, 32 - лунь степовий*, 33 - балобан, 34 - дрофа, 35 - ходуличник, 36 - орел-карлик.

Ссавці:

37 - Мишівка степова, 38 - тушканчик великий, 39 - сліпак подільський, 40 - горностай, 41 - тхір степовий, 42 - норка європейська, 43 - борсук, 44 - кабан.

В зв'язку з утворенням значної кількості штучних лісів та лісосмуг, лісопаркових зон значне поширення і видове багатство мають лісові види. Будівництво водосховищ на річках Інгулець та Саксагань, Південного водосховища та відстійників підприємств металургійного комплексу привело до збагачення фауни водно-болотного комплексу.

Значну частку фауни складають тварини культурних ландшафтів, насамперед селитебної зони міста Кривого Рогу та прилеглих населених пунктів. З іншої сторони, зміни природних ландшафтів позначились на збідненні степового комплексу та зникненні цілого ряду видів. Оціночно малочисельні та рідкісні види складають близько 40% від загального видового багатства фауни Криворіжжя.

Зоологічні дослідження на Криворіжжі тривалий час мали епізодичний та вузьконаправлений характер. Комплексні цілеспрямовані дослідження почались тільки з кінця 70-х років XX сторіччя. Але на цей час, стан вивчення окремих таксономічних груп не дозволяє провести оцінку загального багатства фауни.

Найчисельнішою та найбільшою за видовим багатством є група *безхребетних тварин*. Представлена оціночно понад 7000 видів, з яких комах – близько 5300-5800. Серед комах значну групу складають твердокрилі (понад 1500) видів, лускокрилі, перетинчастокрилі, напівтвердокрилі (понад 300), рівнокрилі. Найбільш типовими представниками фауни безхребетних є кільчастий шовкопряд (*Malacosoma neustria* L.), златоочка (*Chrysopa perla* L.), дубова листовертка (*Tortrix viridana* L.), блошак (*Psylla mall* L.), хрущ (*Melolontha hippocastani* F.), клоп-черепашка (*Eurygaster integriceps* Put.), звичайна оса (*Vespa vulgaris* L.) та ін. Значну групу складають рідкісні, малочисельні види, які зустрічаються спорадично.

Зрідка по степовим балкам можна зустріти дибку степову (*Saga pedo* Pal.), на вологих їх ділянках – красуню-діву (*Calopteryx virgo* L.), по старим лісам – жука-олень (*Lucanus cervus* L.).

Спорадично зустрічається цілий ряд видів метеликів, занесених до другого видання Червоної книги України (1994) – махаон (*Papilio machaon* L.), подалірій (*Iphiclide podalirius* L.), поліксена (*Zerynthia polyxena* Schif.), мнемозина (*Parnassius mnemosyne* L.), синявець-мелеарп (*Polyommatus daphnis* Schif.), бражник мертва голова (*Acherontia atropos* L.), бражник дубовий (*Marumba quercus* Schif.), бражник скабіозовий (*Hemaris tityus* L.), бражник олеандровий (*Daphnis nerii* L.), бражник прозерпіна (*Proserpinus proserpina* Pall.), стрічкарка блакитна (*Catocala fraxini* L.), ведмедиця гепар (*Callimorpha quadripunctaria* Poda). Також достатньо рідкісними є совки розкішна (*Calotaenia celsia* L.) та зелена (*Hylophila prasinana* L.), пурпурна (*Crino satura* Schif.), просякаючі з півночі. Місцями зустрічається богомол звичайний (*Mantidae religiosa* L.). Серед перетинчастокрилих потребують охорони види, що зрідка зустрічаються по балках, зокрема в державному заказнику “Червона балка Північна” – мелітурга булавовуса (*Melitturga clavicornis* Latreille) та в Гурівському лісництві – ксилокопа фіолетова (*Xylocopa violaceae* L.), ксилокопа звичайна (*Xylocopa valga* Gerstaecker), джмелі – пахучий (*Bombus fragrans* Pall.), глинистий (*Bombus argillaceus* Scopoli) та незвичайний (*Bombus paradoxus* Dalla Torre). Останній можливо зник, сучасні відомості про нього відсутні. Відносно часті зустрічі в ряді місць Криворіжжя з найбільшою осою України – сколією-гігантом (*Scolia maculata* Drury), рідше з сколією степовою – (*Scolia hirta* Schranck).

Одна з найголовніших причин рідкісності більшості вказаних видів полягає в застосуванні пестицидів, розорюванні цілинних ділянок, зрошуванні земель, надмірному випасанні худоби, вирубках лісів, старих садів.

Фауна *хребетних* нараховує близько 207 видів, з прольотними та зимуючими птахами – до 240. З них – 34-35 видів риб, по 7 земноводних та плазунів, 133 види птахів (з прольотними та зимуючими до 166 видів), 25 видів ссавців. Фауна представлена незначною кількістю типово степових видів, переважанням у видовому багатстві лісового та водно-болотного комплексів, з яскраво вираженою тенденцією до синантропізації значної групи видів і наявністю типових видів синантропів.

Зарегулювання стоку річок Інгулець, Саксагань, Кам'янки, Бокової, Боковеньки та малих річок привело до переформування екологічних комплексів риб. Фауна збагачена інтродукованими видами: білий амур (*Stenopharyngodon idella Valenciennes*), сріблястий карась (*Carassius auratus gibelio Bloch*), білий товстолобик (*Hypophthalmichthys molitrix Valenciennes*). З річки Дніпро по каналу Дніпро-Кривий Ріг та по річці Інгулець проникли тюлька (*Clupeola delicatula Nordmann*), голка-риба пухлощока (*Syngnathus nigrolineatus Eichwald*), колючка триголкова (*Gasterosteus aculeatus L.*), бичок-кругляк (*Neogobius melanostomus Pallas*).

Промислове значення мають плітка (*Rutilus rutilus L.*), густера (*Blicca bjoerkna L.*), лящ (*Abramis brama L.*), карась золотистий (*Carassius carassius L.*), короп (*Cyprinus carpio L.*), окунь звичайний (*Perca fluviatilis L.*), судак звичайний (*Luciperca lucioperca L.*), щука (*Esox lucius L.*), які поширені в природних та штучних водоймах. В риборозплідних господарствах та ставках розводять товстолобика, білого амура, сріблястого карася.

Зрідка в природних водоймах зустрічаються головень (*Leuciscus cephalus L.*), в'язь (*Leuciscus idus L.*), рибець (*Vimba vimba L.*), сом звичайний (*Silurus glanis L.*). Широко поширені малоцінні види – лин (*Tinca tinca L.*), краснопінка (*Scardinius erythrophthalmus L.*), пічкур (*Gobio gobio L.*), верховодка (*Alburnus alburnus L.*), в'юн (*Misgurnus fossilis L.*), йорж звичайний (*Gymnocephalus cernua L.*), щипівка звичайна (*Cobitis taenia L.*).

Фауна наземних хребетних тварин представлена 172 видами, з прольотними та зимуючими птахами – до 205 видів і має риси типові для правобережного степового регіону.

Серед земноводних чисельними і широко поширеними є озерна жаба (*Rana ridibunda L.*), ставкова жаба (*Rana esculenta L.*), червонобрюха жерлянка, або кумка (*Bombina bombina L.*), зелена ропуха (*Bufo viridis Laurenti*). Спорадично у невеликій кількості зустрічається часникова жаба (*Pelobates fuscus Laurenti*), на території північної частини Криворіжжя – звичайний тритон (*Triturus vulgaris L.*). Останній вид має тенденцію до скорочення чисельності та зник на значній площі, де нещодавно був достатньо чисельним і типовим представником фауни. Рідкісною стала звичайна, або сіра ропуха (*Bufo bufo L.*), раніше зустрічалась спорадично в північній частині території.

З 12 видів плазунів Дніпропетровщини, на Криворіжжі відмічено перебування 7 видів. Для вказаної території типовими є прудка ящірка (*Lacerta agilis L.*), звичайний вуж (*Natrix natrix L.*), водяний вуж (*Natrix tessellata Laurenti*). В річках Інгулець та Саксагань, деяких озерах в невеликій кількості трапляється черепаха болотяна (*Emys orbicularis L.*). На півночі спорадично поширена по дібровам, ярах, іноді в околицях населених пунктів зелена ящірка (*Lacerta viridis Laurenti*). Дуже рідкісними стали жовточеревий полоз (*Coluber jugularis Gmelin*), степова гадюка (*Vipera ursinii renardi Christoph*) та полоз чотиризмугий (*Elaeophis quatuorlineatus Pallas*) (сучасні відомості відсутні, можливо зник). Всі вище вказані види занесені до списку видів включених в друге видання Червоної книги України. Зустрічі степової гадюки пов'язані з околицями села Валове,

урочищем Маяк, степовими ділянками поблизу с. Латівка та смт. Широке, балкою Кобильною. Але сучасні відомості вказують на скорочення чисельності і рідкісність вище зазначеного виду. Таким чином, сучасна фауна плазунів представлена 7 видами (не включаючи чотирисмугого полоза).

Фауна птахів налічує близько 166 видів, з них гніздових – 133 види. Серед широкопоширених видів є об'єкти полювання: великий норець (*Podiceps cristatus* L.), сіра гуска (*Anser anser* L.), велика білолоба гуска (*Anser albifrons* Scop.), гуменник (*Anser fabalis* L.), крижень (*Anas platyrhynchos* L.), чирок-свиистунок (*Anas crecca* L.), в меншій мірі – нерозень (*Anas strepera* L.); червоноголова чернь (*Aythya ferina* L.), чубата чернь (*Aythya fuligula* L.), сіра куріпка (*Perdix perdix* L.), перепел (*Coturnix coturnix* L.) та реакліматизований по всій території фазан (*Phasianus colchicus* L.). Також до вказаної групи видів слід віднести водяну курочку (*Gallinula chloropus* L.), лиску (*Fulica atra* L.), чайку, або чибіса (*Vanellus vanellus* L.), куликів-улітів (*Tringa*), турухтана (*Philomachus pugnax* L.), припутеня (*Columba palumbus* L.), здичавілу форму сизого голуба (*Columba Livia* f. *dom.*L.), кільчасту горлицю (*Streptopelia decaocto* Frivald.).

Непромисловими широкопоширеними видами є сіра чапля (*Ardea cinerea* L.), бугайчик (*Ixobrychus minutus* L.), білий лелека (*Ciconia ciconia* L.), малий яструб (*Accipiter nisus* L.), звичайний канюк (*Buteo buteo* L.), болотяний лунь (*Circus aeruginosus* L.), звичайний боривітер (*Cerchneis tinnunculus* L.), кібчик (*Erythropus vespertinus* L.), звичайний мартин (*Larus ridibundus* L.), річковий крижач (*Sterna hirundo* L.), хатній сич (*Athene noctua* Scop.), вухата сова (*Asio otus* L.), дрімлюга (*Caprimulgus europaeus* L.), звичайна бджолоїдка (*Merops apiaster* L.), одуд (*Upupa epops* L.), крутиголовка (*Jynx torquilla* L.), великий строкатий дятел (*Dendrocopos major* L.), сірійський дятел (*Dendrocopos syriacus* Hempr. et. Ehr.). Серед представників ряду горобцеподібних це широко поширені по всій території польовий жайворонок (*Alauda arvensis* L.), чубатий жайворонок (*Galerida cristata* L.), жовта плиска (*Motacilla flava* L.), біла плиска (*Motacilla alba* L.), берегова ластівка (*Riparia riparia* L.), сільська ластівка (*Hirundo rustica* L.), міська ластівка (*Delichon urbica* L.), сорокопуд-жулан (*Lanius collurio* L.), малинівка (*Erithacus rubecula* L.), східний соловейко (*Luscinia luscinia* L.), звичайна камінка (*Oenanthe oenanthe* L.); чорний дрізд (*Turdus merula* L.), співочий дрізд (*Turdus philomelos* Brehm.), велика очеретянка (*Acrocephalus arundinaceus* L.), сіра славка (*Sylvia communis* Lath.), сіра мухоловка (*Muscicapa striata* Pall.), велика синиця (*Parus major* L.), голуба синиця (*Parus caeruleus* L.), звичайна вівсянка (*Emberiza citrinella* L.), зяблик (*Fringilla coelebs* L.), зеленяк (*Chloris chloris* L.), щиглик (*Carduelis carduelis* L.), костогриз (*Coccothraustes coccothraustes* L.), хатній горобець (*Passer domesticus* L.), польовий горобець (*Passer montanus* L.), шпак (*Sturnus vulgaris* L.), сойка (*Garrulus glandarius* L.), сорока (*Pica pica* L.), грак (*Corvus frugilegus* L.), сіра ворона (*Corvus cornix* L.), крук (*Corvus corax* L.).

У зв'язку із зарегулюванням річок та створенням великої кількості відстійників, вселився на територію Криворіжжя звичайний реготун (*Larus*

cachinnans Pontop.), почав гніздиться в значній кількості квак (*Nycticorax nycticorax* L.), став звичайним гніздовим птахом лебідь-шипун (*Cygnus olor* Gm.), дрізд-горобинник (*Turdus pilaris* L.). Також загніздився, занесений до Червоної книги України, ходуличник (*Himantopus himantopus* L.). Значна кількість степових видів стала рідкісною або зникаючою, це насамперед, дрофа (*Otis tarda* L.), поручайник (*Tringa stagnatilis* Bechst.). В Гурівському лісництві гніздиться орел-карлик (*Hieraaetus pennatus* Gm.), занесений до Червоної книги України. Велику роль відіграла на зміни фауни трансформація земель, докорінна зміна природних ландшафтів.

Близько 33% видового складу птахів відноситься до групи вразливих та малочисельних видів. Частина рідкісних видів зустрічається під час перельотів та зимівлі: червоноголова казарка (*Rufibrenta ruficollis* Pall.), польовий та степовий луні (*Circus cyaneus* L. та *C. macrourus* Gm.).

Фауна ссавців представлена 25 видами з 61, що зустрічаються на Дніпропетровщині. Промислово-мисливськими видами є заєць-русак (*Lepus europaeus* Pallas), звичайна лисиця (*Vulpes vulpes* L.), кам'яна куниця (*Martes foina* Erx.), європейська козуля (*Capreolus capreolus* L.), дикий кабан (*Sus scrofa* L.), з акліматизованих – це єнотовидний собака (*Nyctereutes procyonoides* Gray), ондатра (*Ondatra zibethica* L.). Серед типових непромислових видів слід виділити руду вечірницю (*Nyctalus noctula* Schreber), пізнього кажана (*Vespertilio serotinus* L.), хатню мишу (*Mus musculus* L.), сірого пацюка (*Rattus norvegicus* Berkenhout), звичайну полівку (*Microtus arvalis* Pall.), лісову мишу (*Apodemus sylvaticus* L.), ласку (*Mustella nivalis* L.).

Рідкісними та охоронюваними видами є борсук (*Meles meles* L.), степовий тхір (*Mustela eversmanni* Lesson), які поширені спорадично і мають незначну чисельність. Чисельною серед вказаної групи видів є степова мишівка (*Sicista subtilis* Pallas). Північніше с. Лозуватка зустрічаються тушканчик великий (*Allactaga jaculus* Pallas) та сліпак подільський (*Spalax zemni* Erxleben), занесені у друге видання Червоної книги України.

Серед ділянок, які потребують охорони і важливі для збереження тваринного світу, необхідно відмітити Карачунівське водосховище, де концентрується значна кількість прольотних водоплавних птахів, гніздяться велика та мала білі чаплі, вирогідно – білоока чернь, руда чапля. Важливою є чисельна змішана колонія чапель на Південному водосховищі біля с. Нова Зоря, балка Кобильна в Широківському районі, балка Полтавка в Криворізькому районі, де зустрічаються степова гадюка, степовий тхір, на степових озерах гніздиться ходуличник.

Гурівське лісництво є територією з найбільш високим видовим багатством тварин та місцем концентрації значного ряду охоронюваних видів Криворізького регіону.